

5. Тичина П. Г. Зібрання творів: У 12 т. Т. 1. Київ: Наукова думка, 1983. 734 с.

6. Українка Леся. Зібрання творів: У 12 т. Т. 1: Поезії. Київ: Наукова думка, 1975. 446 с.

7. Українка Леся. Зібрання творів: У 12 т. Т. 2: Поєми, поетичні переклади. Київ: Наукова думка, 1975. 367 с.

8. Франко І. Зібрання творів: У 50 т. Т.1. Київ: Наукова думка, 1976. 502 с.

УДК 811.161.2'42:821.161.2.09(092)

ЦИТАТИ ЯК КОМУНІКАТИВНО-ОЦІННІ ОДИНИЦІ ЕПІСТОЛЯРНОГО ДИСКУРСУ ЛЕСІ УКРАЇНКИ

Уляна Галів,

кандидатка філологічних наук, доцентка, доцентка кафедри української мови Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка (м. Дрогобич, Україна)

У статті досліджено й охарактеризовано природу цитати в епістолярному дискурсі Лесі Українки. На основі апробованої традиційної класифікації запропоновано власну типологію цитат стосовно аналізованих текстів, з'ясовано джерела їх творення. Розглянуто основні функції цитат в епістолярії Лесі Українки. Звернуто увагу на їх графічне оформлення.

Ключові слова: *цитата, епістолярний дискурс, функції цитат, мовна особистість автора, комунікативно-оцінна одиниця.*

The nature of the quotation in the epistolary discourse of Lesya Ukrainka is investigated and organized in this article. On the basis of the tested traditional classification the own typology of quotations concerning the analyzed texts is offered, sources of their creation are found out. The main functions of quotations in the epistolary of Lesya Ukrainka are considered. Attention is paid to their graphic design.

Key words: *quotation, epistolary discourse, functions of quotations, linguistic personality of the author, communicative and evaluative unit.*

Постановка наукової проблеми та обґрунтування актуальності її розгляду. В українській лінгвістиці останнім часом усталася думка про художню цитату як стильову норму тексту, словесний знак, завдяки якому вербалізується культурна пам'ять народу. Абсолютними корелятами до

згаданого терміна неодноразово виступають: «алюзія», «ремінісценція», текст у тексті», «чуже слово» тощо.

Багатофункціональність цитати дозволяє говорити про універсальний характер цього мовного явища. Але, досліджуючи ідіостиль конкретного письменника, науковці все частіше розглядають цитату у світлі діалогічно-інтертекстуальних відношень [6, с. 78]. Зокрема наголошують на здатності зумовлювати «рекурсивні відношення діалогічності тексту із семіотичним універсумом культури» [5, с. 716].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Цитату як основний виразник додаткової семантики та оцінності в художніх текстах досліджували: Г. Сюта, В. Калашник, С. Єрмоленко, К. Козицька, Т. Піндосова та ін. У полі зору лінгвістів – феномен цитатності в поетичному дискурсі. Зокрема, Г. Сюта дослідила одиниці, які наповнюють цитатний тезаурус української поетичної мови ХХ століття [6]. Епістолярний дискурс Лесі Українки в цьому ракурсі залишається поза увагою мовознавців.

Формулювання мети і завдань дослідження. Мета статті – вивчення та аналіз феномену цитатності в епістолярії Лесі Українки. Реалізація мети передбачає виконання таких **завдань**: 1) проаналізувати цитати з епістолярію авторки на структурному рівні; 2) запропонувати типологію цитат стосовно аналізованих текстів; 3) з'ясувати джерела творення цитат та їх функції.

Виклад основного матеріалу дослідження. Цитатність – одна з найяскравіших рис мовостилію Лесі Українки. Нетрадиційний авторський виклад у суголоссі з влучними думками-вкрапленнями відомих світових митців чи авторів-сучасників, а то й просто зразків народної творчості – те, що формує епістолярій письменниці, творить його міцні підвалини.

Кожен із листів Лесі Українки – глибокий інтелектуальний наратив, скерований до відповідних адресатів – Івана Франка, Ольги Кобилянської, Михайла Павлика, Агатангела Кримського, Михайла Драгоманова та ін. Поєднуючи ознаки публіцистичного та наукового стилів, він є експлікатором різнотипних поліфункційних цитат.

На **структурному рівні** у листах Лесі Українки простежуємо **цитати-слова** («Ті сторінки, на які Ви натякаєте..., боліли мене» (340)), **цитати-речення** («Ви самі сказали про поетів: Най будуть щирі, най будуть щирі!» (294)) і **цитати-висловлювання** (*Requiescat in pace!* (Хай в

мирі спочиває! (130)). Останні можуть підлягати трансформації (граматичній перебудові, заміні елементів тощо).

Цитати-слова авторка вживає не просто як «чуже слово» (фрагмент з листа адресата), а й часто надає йому певного оцінного значення з відтінком іронії чи навіть сарказму. Наприклад: «*Єпархіалки зробили антирелігійний бунт, і ходять чуточки про якісь несамовиті «кошунства» і «безчинства» в тій школі...*» (336); «*...Ви ж не збираєтесь до нас ні тепер, ні взагалі, так нащо ж я маю настирятися Вам з тими звістками, де, коли й куди «кочує» наша вічно мандрівна родина...*» (337).

Цитати-речення – це, як правило, прості двоскладні структури (поширені або непоширені), як-от: «*А Лаговський плакав: «Бідний я»*» (349). Проте в епістолярії авторки трапляється цілий ланцюжок цитат, що творять своєрідний мінідискурс. Яскравим прикладом цього є фрагмент листа до Івана Франка: «*Я була б Вам дуже вдячна за те, хоч і сором мені, що завдаю Вам роботу. Ваші пісні починаються так: 1) «Ой на горі лен поламався, а до мене дяк женихався»; 2) «Ой чи не ти то гребелькою йшла, ой чи не ти то хусточку знайшла»; 3) «На воді човен вихитується»; 4) «Ой на горі біла глина, ой, ой, ой»*» (330).

Цитати-висловлювання Леся Українка здебільшого буде на матеріалі з інших мов – німецької, французької, італійської, латинської, рідше – російської. Цей «високий тон» листування свідчить про небуденний спосіб мислення і освіченість авторки, виокремлює її світоглядні позиції. Для прикладу, у листі до М. Косача читаємо: «*Usque tandem, Catilina!...*» («*Доки будеш, Катіліно!...*» (лат.)) *etc.*, *можеш ти мені гукнути, стративши всяку терпеливість при читанні моєї harangue*» (247). Глибокий зміст у поєднанні з експресією віднаходимо у рядках, адресованих О. Кобилянській: «*Браво, панно Ольго! Es lebe die Kunst! Es lebe die Freiheit!*» («*Хай живе мистецтво! Хай живе свобода!*»(нім.)) (267).

Беручи до уваги лінгвокогнітивну специфіку цитат, слушно вважаємо класифікацію, запропановану З. Мінц, де дослідниця виокремлює: а) власне цитати; б) перефразування «чужих слів»; в) цитатні знаки-вказівки (здебільшого власні назви чи цитатні імена) [3, с. 400]. Однак, вважаємо, що до запропонованих вище пунктів можна ще додати самоцитату (цитування власних творів або думок).

Отже, проілюструємо обрані класифікаційні типи прикладами.

А) **власне цитати:** «Врешті, як казали «січовики»: «Та вже ж раз заїхали до нас сюди, хто зна, чи ще коли трапиться, то вже мусите все бачити, що лише дасться побачити» (248); «так їй же всякі обвинувачення як горох об стіну, вона знає одно: «Як не будеш їсти, то будеш голодець» (344) – до А. Кримського.

Б) **перефразування «чужих слів»:** «чи то по неволі, а чи й по волі скрізь ведеться» (247); «Воно таки погано, що український літератор не може «в своїй хаті» ні шеляга заробити...» (284) – прецедентне джерело – поезія Т. Шевченка.

В) **цитатні знаки-вказівки:** «так і нашим «Катонам та Цицеронам» біг не дав такого «пустяка», як літературна здатність» (301); «Лісову пісню» я потім так від хорувала, що боялася повороту зимової історії...» (379); «Коли тобі подобається «Королівна», то візьми її у «Рідний край» (378); «Загальний титул «На крилах пісень» посилаю. Передмови не буде» (254).

Г) **самоцитати:** «Господи, та за що він мучить так самого себе?!» – думала я про Вас» (340); «Бачу з рецензій, що люди занадто повірили зарозумілим словам неглибокого психолога Дон-Жуана про Долорес: «Се тільки тінь моя» (395) – цитує власний твір «Камінний господар». «В небі місяць страшний» справді краще справити, – нехай буде «В небі місяць з'явився смутний». (255) – у листі до Франка.

Джерелами творення цитат в епістолярному дискурсі Лесі Українки є: усна народна творчість; біблійні тексти; античні сюжети; іншомовні одиниці.

Активні одиниці епістолярного текстотворення – цитати з усної народної творчості – українські (зрідка – російські) прислів'я, приказки, фразеологізми, крилаті вислови.

Одним із вагомих засобів авторського мовомислення є фразеологізми.

Будучи виразниками морально-етичних категорій та психофізичних процесів, вони не тільки відображають об'єктивну дійсність, а й актуалізують художнє мовлення: *де не поткнись* (245); *зв'язала собі руки* (245); *все більше ваги набирає* (246); *кебети не маю* (230), *братися за діло* (232), *угнітатися духом* (232); *битися, як риба об лід* (246); *передавати куті меду* (260); *скрутити голову* (290); *як за денежку пістоль* (338); *пити кров* (379); *і циганські діти не милі* (256); *скрипя серцем* (359).

Певних семантичних конотацій та емоційного переосмислення набувають трансформовані фраземи. Так, яскравий стилістичний ефект досягається завдяки видозміні

усталених мовних одиниць «висмоктати всі соки» та «ховати камінь за пазухою». Оказіональна трансформація сприяє ще більшій колоритності висловлювання, наповнює висловлювання додатковим змістом: «... все-таки обидві сторони (поляки і русини) ні крихітки одно одному не вірять і за пазухою ховують добрі каменюки на всякий случай...» (245); «...але тим більше треба з ним боротись, а не потурати йому, бо воно може висмоктати всі здорові соки життя з народу» (246).

Особливою групою комунікативних одиниць у межах фразеології є прислів'я та приказки, які відображають національну особливість людського світосприйняття: «Говори, Грицю, богородицю, а я буду господи помилуй» (279); «Ти йому образи, а він тобі луб'я» (279); прийшла коза до воза! (301); Не дав біг свині ріг! (301); «Як хто дурний, то це назавжди» (299); «наплювала б і на нього, й на його батенька» (341); «Не тільки світа, що в вікні» (245); «Худой мир лучше доброй ссоры» (320); «насильно мил не будешь» (322)

Звернення Лесі Українки до біблійних текстів продовжує українську мовну традицію. Цитати зі Святого Письма чи їх трансформації є цілком самодостатніми комунікативно-оцінними одиницями і свідчать про багатий духовний світ мовної особистості автора. Письменниця вдається до новозавітніх євангельських сюжетів, цитує листи апостола Павла, майстерно вводить у свої тексти імена біблійних персонажів. Наприклад: «Рахіль плаче і не хоче потішитись по дітях своїх, бо їх немає...» (292); «І я думаю, що, коли по наказу тавматургів: «Встань і йди!» –мертві і хворі люди справді вставали і йшли, то, певне, вони не були мертві і такі хворі, як здавалось» (293); «...йому знов приходиться дуже задумуватись про той «хліб насущний», та добре, що здоров'я все немов трохи ліпше» (286); «...або ще «комунізмом» добродійного багача, що кидав «крихти від свого стола» комуні «псів, що сидять під столом пана свого» (354).

Ознаки авторитетного «чужого слова» містять поодинокі цитати з античних текстів, що виразно вказують на прецедентне джерело: «бо, як мовить Гомер, «що раз дано, того одбирати не годиться» (232); «При тій спосібності заберу «Руфіна і Прісциллу» (рукопис) і прилучи до того архіву, що є в Кам'янці» (376).

Левову частку епістолярного дискурсу Лесі Українки становлять крилаті вислови латинського походження: «mens sana in corpore sano» (здоровий дух у здоровому тілі) (232); «Fiat

voluntas Fati» (Хай буде воля долі) (338); «*Confiteor! Mea culpa!*» (Визнаю! Моя провина!) (339); «*horribile dictu!*» (страшно вимовити!) (335) та ін.

У листах авторки цитати, як правило, займають міжтекстову або передтекстову позиції: *Cher confrere!* (Дорогий собрате! (фр.) – передтекстова цитата; «*Vi z Вашими героями una pars, a я i mi жінки – altera pars*» (лат.: одна сторона, друга сторона) (350); «...отже, на сей раз *Dichtung und Wahrheit* не стали в суперечність» (нім.: вигадка і правда) (262) – міжтекстові цитати у складі речення. Проте в непоодиноких випадках виступають окремою синтаксичною одиницею: *Evviva la vital* (Хай живе життя!) (італ.) (351).

Французький вислів *Quand on est bête, c'est pour toujours* (Як хто вже дурний, то це назавжди) (299, 378), що має саркастичне звучання, у текстах Лесі Українки зустрічаємо двічі. До однієї із цитат авторка подає коментар: *це про коректора*.

До кожної іншомовної цитати, яка походить із маловідомого чи широковідомого прецедентного джерела, Леся Українка подає коментарі у примітках.

Усі вищезгадані джерела творення цитат свідчать про глибокий лінгвокультурний та інтелектуальний досвід мовної особистості автора.

Функції цитат. В аналізованих текстах цитати поєднують в собі низку загальних і спеціальних функцій, серед яких особливу нішу займають **номінаційна, діалогізаційна та експресивно-оцінна**.

Номінаційна функція забезпечує вторинну, образну номінацію осіб, явищ, дій. Такі цитати, що апелюють до мовно-культурної пам'яті, є добре впізнаваними, часто виходять за межі вербально-семантичного рівня і сприймаються читачем як прецедентний текст. Наприклад: «*Хто була та Рахіль? Може, якась невідома жінка часів Ірода? А може, «будівниця дому Ізраїля?»* (292); «*Вже ж у когось чорненького, у тої Wunderblume!*» (нім.: чарівної квітки) (307).

Діалогізаційна функція містить в собі комунікативну ознаку будь-якого художнього дискурсу. Вона є однією з домінантних для епістолярію Лесі Українки. Кожен лист авторки – це окрема модель прозового (уявного) діалогу з адресатом-інтелектуалом, яку вербалізують різноструктурні й різномовні цитати. Для прикладу: «*Ви сказали, що дійсно мусили «скрутити голову» планові через незалежні від Вас причини: «умови моєї роботи...умови мого життя...умови*

нашої сцени...» (289); «Ви децю проминули, наприклад, негромадську лірику у Конопніцької, а вона, хоч і приглушена у неї, та все ж доволі цікава з того погляду, як на ліричних-поетах громадянах відбивається упертість особисто людської натури, що не дає себе заглушити навіть найміцнішими і найцирнішими загальнолюдськими інтересами: *chassez –la par la porte, elle revient par la fenetre*» (фр.: женить її в двері, вона повернеться через вікно) (288).

Щодо **експресивно-оцінної функції**, то варто зауважити, що її творять ціннісні позиції автора. Оцінність цитат у досліджуваних текстах зазвичай набуває позитивного або негативного характеру. Порівняймо: «Ви для мене *«l'ami de la sainte Poesie, la plus grande et la plus constante de toutes mes amies»*» (фр.: друг святої Поезії, найбільшого і найпостійнішого з усіх моїх друзів) (323) – до І. Франка і «А так, щоб *«я до них по-чеськи, а вони до мене по-песьки»*, то, бігме, не буду терпіти більше ніколи...» (391) – з листа до матері.

Графічне оформлення. На рівні візуального сприймання визначити межі цитати допомагають графічні маркери, а саме: лапки, напівжирний шрифт, курсив. Прислів'я, приказки, фраземи в одних випадках подані в лапках, в інших ні. Порівняймо: «Казку сю я хотіла послать в Галичину в дитячий журнал, якщо вдасться мені добре ця проба, то писатиму більш, якщо ні, то, значить, – *«кебети не маю!»*...» (230) і «Запевне ти будеш на репетиціях, отже, прошу тебе, вмов головну актрису, хто б вона не була, щоб вона *не передавала куті меду, себто щоб не впадала занадто в істерику...*» (260).

Іншомовні крилаті вислови у листах графічно не виділені. Усі авторські цитати подаються в лапках. Наприклад: «*Fais-toi chroniqueur, mon ami Gringoire, fais-toi chroniqueur*» («Ставай хронікером, мій друже Гренгуар, ставай хронікером» (фр.)), – згадую я пораду іронічно-меланхолічну автора...» (332). Крилаті вислови, афоризми, а то й просто власні сентенції, записані латиницею, Леся Українка подає без лапок. Часто вони займають міжтекстову позицію і оформлені як вставлені конструкції, репрезентовані простими двоскладними реченнями: «Та що робити – *c'est plus fort que moi* (це сильніш за мене (фр.)) – і Кльоня має благородство не докоряти мені за се» (331).

Висновки та перспективи наступного дослідження. Простеживши природу цитати в епістолярному дискурсі Лесі Українки, робимо висновок про те, що досліджуване явище – це і мовно-естетичний, і інтелектуальний знак, і засіб комунікації.

Феномен цитатності в листах письменниці настільки частотний і оригінальний, що на основі нього можемо говорити про неповторну мовну особистість автора, що проявляє себе на вербально-семантичному, лінгвокогнітивному та мотиваційно-прагматичному рівнях. Перспективу нашого дослідження вбачаємо у більш детальному вивченні цього мовного явища у творчості письменниці та укладанні цитатного тезаурусу прозової мови Лесі Українки.

Література

1. Караулов Ю. Н. Русский язык и языковая личность. 6-е изд. М. : Изд-во ЛКИ, 2007. 264 с.
2. Мацюк З., Фенко М. Фраземіка в контексті епістолярію Лесі Українки. Лінгвостилістичні студії. 2014. Вип. 1. С. 146 – 153.
3. Минц З. Г. Функции реминисценций в поэтике А. Блока. Труды по знаковым системам. Вып. 6. Тарту, 1973. С. 383 – 413.
4. Переломова О. О. Лінгвокультурні коди інтертекстуальності українського художнього дискурсу: діахронічний аспект: монографія. Суми: Вид-во СумДУ, 2008. 208 с.
5. Селіванова О. О. Лінгвістична енциклопедія. Полтава : Довкілля, 2010. – 844 с.
6. Сюта Г. М. Цитатний тезаурус української поетичної мови ХХ століття. К., 2017. 384 с.
7. Українка Леся. Зібрання творів : у 4 т. К.: «Дніпро», 1982. Т. 4: Оповідання. Статті. Листи. 434 с.

УДК 811.611

АКСІОСФЕРА «СВОЯ ЗЕМЛЯ» - «ЧУЖА ЗЕМЛЯ» В ПОЕЗІЇ ЛЕСІ УКРАЇНКИ

Лариса Гонтарук,

кандидатка філологічних наук, доцентка, доцентка кафедри загального мовознавства Львівського національного університету імені Івана Франка (м. Львів, Україна).

Аналізуються аксіосфера ‘Своя земля’ та її опозиція ‘Чужа земля’ в поезії Лесі Українки. З’ясовано, що до першої аксіосфери належить Україна, до другої – Росія, Польща, Крим. Польща і Росія оцінюються негативно, тоді як негативна оцінка стосується Криму